

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.57>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАКОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Хорватова О.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін
Київського університету права НАН України
ORCID: 0000-0002-1467-3797
e-mail: ksenja-mail@ukr.net*

Пухір Ю.І.,
*аспірант кафедри права,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»,
ORCID: 0009-0003-2217-7560
e-mail: yurukhir@e-u.edu.ua*

Хорватова О.О., Пухір Ю.І. Деякі аспекти правового регулювання законної діяльності журналіста в сучасних умовах.

В статті розкриваються деякі правові засади регулювання законної діяльності журналіста в сучасних умовах воєнного стану. Проаналізовано діяльність та стан свободи засобів масової інформації в Україні за останні 11 років. Зроблений акцент на тому, що в сучасних умовах воєнного стану індекс свободи преси в державі зростає.

Автори зосередили увагу на деяких особливостях правової регламентації законних підстав діяльності журналістів згідно норм міжнародного права та національного законодавства України; визначили права та обов'язки журналістів, гарантії діяльності медіа, особливості діяльності зарубіжних журналістів, працівників зарубіжних суб'єктів у сфері медіа, які працюють в Україні.

Висвітлено окремі види заборон щодо втручання у професійну діяльність журналістів за умов миру та під час воєнного стану або в місцях збройних конфліктів. Проаналізовано статистику кримінальних правопорушень проти законної діяльності журналістів та медіа за десять років війни в Україні.

Обґрунтовано, що за посягання на життя і здоров'я журналіста, інші дії проти нього встановлено юридичну відповідальність, в тому числі й кримінальну. Проаналізовано чинне кримінальне законодавство та конкретні статті Кримінального кодексу України, що передбачають кримінальну відповідальність за такі кримінальні правопорушення, як перешкодження законній професійній діяльності журналістів, погроза або насильство щодо журналіста, умисне знищення або пошкодження майна журналіста, посягання на життя журналіста, захоплення журналіста як заручника. На підставі даних офіційної статистики ведено кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень даної категорії за останні три роки, а також кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень проти законної діяльності журналіста.

Зроблено висновок про те, що кримінальні правопорушення, вчинені по відношенню до журналістів, являють значну суспільну небезпеку, оскільки посягають на свободу слова, національну безпеку держави, порушують основи діяльності в інформаційній сфері.

Ключові слова: журналіст, перешкодження законній діяльності журналіста, медіа, кримінальна відповідальність, кримінальне покарання, інформація, вбивство, національна безпека, кібербезпека.

Khorvatova O., Pukhir Y. Some aspects of legal regulation of the legal activities of journalists in modern conditions.

The article reveals some of the legal principles of regulating the legal activity of a journalist in modern conditions of martial law. The activities and state of media freedom in Ukraine over the past 11 years have been analyzed. Emphasis is placed on the fact that in modern conditions of martial law, the index of freedom of the press in the state is growing.

The authors focused attention on some features of the legal regulation of the legal grounds of journalists' activities according to the norms of international law and the national legislation of Ukraine; determined the rights and obligations of journalists, guarantees of media activity, specifics of activities of foreign journalists, employees of foreign entities in the field of media working in Ukraine.

Attention is focused on certain types of prohibitions regarding interference in the professional activities of journalists under conditions of peace and during a state of war or in places of armed conflicts. The statistics of criminal offenses against the legal activities of journalists and the media during the ten years of the war in Ukraine were analyzed.

It is substantiated that legal liability, including criminal liability, has been established for encroachment on the journalist's life and health, and other actions against him. The current criminal legislation and specific articles of the Criminal Code of Ukraine, which provide for criminal liability for such criminal offenses as obstructing the legitimate professional activity of journalists, threatening, or using violence against a journalist, intentional destruction or damage to a journalist's property, encroachment on a journalist's life, taking a journalist as a hostage, were analyzed. Statistical information on the number of registered criminal offenses of this category for the last three years is provided. A criminological description of criminal offenses against the legal activity of a journalist is given.

It was concluded that criminal offenses committed against journalists represent a significant public danger, as they encroach on freedom of speech, national security of the state, and violate the foundations of activity in the information sphere.

Key words: journalist, obstruction of journalist's legal activities, media, criminal responsibility, criminal punishment, information, murder, national security, cyber security.

Постановка проблеми. Конституція України [1] як Основний Закон держави у статті 34 «гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань». Дане положення є одним з пріоритетних на шляху розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави. Право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір кореспондується та охороняється чинним законодавством (ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про інформацію»). З метою реалізації демократії та свободи слова в державі існують засоби масової інформації, тобто платформи і канали, які збирають, обробляють та поширюють інформацію для масових та локальних аудиторій, використовуючи різноманітні технічні засоби (газети, журнали, радіостанції, телеканали, інформаційні служби, онлайн-видання тощо).

Особливо гостро постало питання висвітлення інформації в Україні в кінці 2013 року на початку 2014-го у зв'язку із відомими подіями в Києві [2, с. 24–31] та анексією Криму, коли більшість державних телеканалів відмовилися подавати в етері неправдиву інформацію. Після подій «Євромайдану» засоби масової інформації почали дотримуватися чинного законодавства в частині цензури та працювати більш відкрито й демократично.

Стан опрацювання проблеми. Кримінально-правову характеристику перешкоджанню законній діяльності журналіста у своїх працях досліджували такі відомі вчені, як: Я.С. Безпала, П.С. Берзін, К.М. Буряк, Л.Є. Василик, Р.В. Вереша, І.С. Заєць, А.П. Закалюк, О.О. Костенко, Г.М. Красноступ, І.П. Лановенко, В.К. Матвійчук, Д.А. Морквін, В.А. Новіков, В.І. Павликівський, І.В. Пилипенко, Є.О. Письменський, П.С. Різаненко, В.В. Шаблистий, А.А. Шелест та інші. Проте в умовах повномасштабної війни, починаючи з 24 лютого 2022 року, питання вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 та ч. 2 ст. 163 КК України набули іншого значення, з'явилися інші характеристики даних кримінальних правопорушень із урахуванням воєнного стану. А тому вивчення їх потребує нових наукових та практичних поглядів.

Метою статті є правовий аналіз законної діяльності журналіста та деяких аспектів кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

Виклад основного матеріалу. Після подій 2013 року в Україні сфера діяльності журналістів значно покращилась, адже було проведено ряд реформ для зміцнення свободи преси та права на інформацію, покращено діяльність медіа простору, засоби масової інформації (далі – ЗМІ) стали більш прозорими, відповідальними за якість поданої інформації. Проте повномасштабне вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 року поставило в цілому інформаційну та медіа сферу в складні умови, адже часом, виконувати свої професійні обов’язки журналістам з метою збирання повної та достовірної інформації про воєнні події, доводиться безпосередньо з місць бойових дій. Втручання у безпосередню діяльність медійних організацій мали місце в березні 2022 року, коли РФ [3] «наносила цілеспрямовані удари крилатими ракетами по телевізійних вежах в Києві, Вінниці, біля Рівного та відключала українські канали в тимчасово окупованому Херсоні». Відключення українських телеканалів на той момент стало частиною військової стратегії держави-агресора.

В той же час, саме в умовах воєнного стану, Україна почала стрімко підніматися вгору за індексом свободи преси [4] зі 127 місця у 2014 році (серед 180 країн світу) до 106 місця у 2022 та 79 у 2023 році. І це й не дивно, адже саме ЗМІ в перші дні та тижні війни стали чи не єдиним джерелом достовірної інформації. Починаючи з 24 лютого 2022 року громадяни України разом із усім світом стали свідками важкої роботи журналістів та медіа, адже саме завдяки їм світ дізнається правду про жахіття війни, про звірства агресора, про Бучу, Маріуполь та про долі простих українців.

Робота журналіста в умовах воєнного стану є небезпечною, і, в першу чергу, наявна постійна загроза життю та здоров’ю. В усі історичні епохи без виключення, адже перебуваючи в центрі подій, в театрі бойових дій, журналісти часто зазнають поранень, їх викрадають та катують військові ворога, інколи журналісти навіть безвісно зникають або потрапляють в полон. Присутність журналістів на територіях, де ведуться активні бойові дії, відповідно до ст. 4 Женевської Конвенції «Про поводження з військовополоненими» [5] та Протоколу I до Конвенції, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року [6] визначає факт, що будь-який журналіст, виконуючи свої професійні обов’язки, збираючи інформацію про події безпосередньо в зоні бойових дій або поблизу з такою, прирівнюється до цивільного населення (ст. 48, ст. 50 Протоколу). І хоча держава Україна гарантує розслідування кожного із злочинів, вчинених проти журналістів, ситуація станом на сьогодні все ще є складною.

За даними відділу моніторингу свободи слова Інституту масової інформації [17], до повномасштабного вторгнення, в період із 2014 по 2022 рік, на території України було вбито 7 журналістів: 3 журналістів загинули під час виконання журналістського завдання, 4 – як учасники бойових дій. Всі вони загинули в Донецькій та Луганській областях. Проте, починаючи з 24 лютого 2022 року та станом на кінець листопада 2023 року [18] РФ вбила в Україні вже 70 журналістів, з яких 10 загинули безпосередньо під час виконання професійних обов’язків, 60 – як учасники бойових дій або внаслідок російських обстрілів чи катувань.

В цілому, за офіційними даними Національної спілки журналістів України [19], в період з 24 лютого 2022 року по 01 травня 2023 року РФ вчинила 511 воєнних злочинів проти журналістів та медіа в Україні. З них: 56 умисних вбивств журналістів (9 загинули під час виконання редакційного завдання); зафіксовано 14 випадків зникнення журналістів та 21 викрадення; 18 журналістів зазнали поранень; 37 випадків обстрілів журналістів; 10 випадків захоплень та нападів на редакції медіа; 67 випадків переслідувань журналістів, погроз та залякувань; 50 випадків кіберзлочинів в сфері медіа; 233 медіа припинили роботу через війну РФ проти України.

Національне законодавство достатньо детально регламентує діяльність журналістів та їх захист. Проаналізуємо. Правові засади діяльності журналістів визначені Конституцією України [1], законами України «Про інформацію» [12], «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» [13], «Про медіа» [14] та іншими нормативно-правовими актами. Так, Конституція України у ч. 2 ст. 34 закріплює «право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір». Проте здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [15]. В Україні заборонена [1; 12] цензура (ч. 3 ст. 15 Конституції України,

ст. 24 ЗУ «Про інформацію»). Так, забороняється цензура, тобто будь-яка вимога, яка спрямована, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, яка передбачає узгодження інформації про її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації.

Також, ч. 2 ст. 24 Закону [12] забороняє «втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом».

Щодо законодавчих гарантій діяльності медіа та журналістів, то необхідно відмітити наступне:

- під час виконання професійних обов'язків журналіст має право здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом;
- журналіст має право безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, та бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами, крім випадків, визначених законодавством; журналіст має право не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дозволяє встановити джерела інформації, крім випадків, коли його зобов'язано до цього рішенням суду на основі закону;
- має право поширювати підготовлені ним матеріали (фонограми, відеозаписи, письмові тексти тощо) за власним підписом (авторством) або під умовним ім'ям або псевдонімом;
- журналіст медіа має право відмовитися від авторства на матеріал, якщо його зміст після редакційної правки (редагування) суперечить його переконанням (ст. 25 ЗУ «Про інформацію») [12].

Слід зазначити, що права та обов'язки журналіста та інших працівників медіа поширюються на зарубіжних журналістів, працівників зарубіжних суб'єктів у сфері медіа, які працюють в Україні (ч. 7 ст. 25 ЗУ «Про інформацію»).

Статтею 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [13] встановлено відповідальність за посягання на життя і здоров'я журналіста, інші дії проти нього та відповідальність журналіста за завдану ним моральну (немайнову) шкоду.

Чинне законодавство України з кримінально-правових позицій достатньо ґрунтовно захищає законну діяльність журналістів. Так, Кримінальним кодексом України [7] передбачено кримінальну відповідальність за наступні кримінальні правопорушення: ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ст. 347-1 «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», ст. 348-1 «Посягання на життя журналіста» та ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника».

Проаналізуємо кримінально-правову статистику по даним кримінальним правопорушенням за 2021–2023 роки. За офіційними даними [9; 10; 11]: у 2021 р. обліковано 72 кримінальних правопорушення, вчинених за ст. 171 КК, у 2022 – 28; 2023 – 24. Повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення за ст. 171 КК вручено особам: у 2021 р. – 19, 2022 р. – 5, 2023 р. – 6. Направлені до суду на підставі п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України: 2021 р. – 17 проваджень, з них з обвинувальним актом – 17; у 2022 р. – 4 провадження, з них з обвинувальним актом – 4; у 2023 р. – 4 та з обвинувальним актом за ст. 171 КК – 4 провадження. Щодо кількості кримінальні правопорушення, у яких провадження за ст. 171 КК закрито (із урахуванням кримінальних проваджень, облікованих у попередні роки): 2021 р. – 3; 2022 р. – 34, в тому числі за п.п. 1, 2, 4-1, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України – 34 провадження; 2023 р. – 29 проваджень.

За ст. 345-1 КК України: у 2021 році обліковано 40 кримінальних проваджень, вручено підозру у 12 справах, до суду направлено – 0; у 2022 році обліковано 12 кримінальних проваджень, вручено підозру – 0; у 2023 році обліковано 14 кримінальних проваджень, вручено підозру – 4, до суду направлено – 3, з них з обвинувальним актом – 3; закрито (із урахуванням кримінальних проваджень, облікованих у попередні роки) за п.п. 1, 2, 4-1, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України – 8.

За ст. 347-1 КК України у 2021 році обліковано 6 кримінальних проваджень, жодній особі не вручено підозру; до суду не направлено жодного кримінального провадження; у 2022 році: обліковано 1 кримінальне провадження; у 2023 році – 1 кримінальне провадження.

За ст. 348-1: у 2022 та 2023 роках обліковано по 1 кримінальному провадженню. Результати досудового розслідування поки що не відомі та в статистиці не відображені.

За ст. 349-1 протягом 2021–2023 рр. взагалі не зареєстровано жодного кримінального провадження.

Що ж стосується невеликої кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень даної категорії, то можна відмітити наступне: групою осіб (ч. 3 ст. 171 КК) було вчинено 3 кримінальних правопорушення у 2021 р. та 2 у 2022 р.; особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 67 та ст. 171 КК) – 1 кримінальне правопорушення у 2021 р. [9; 10; 11]. Інша статистична інформація відсутня.

Таким чином, з наведених статистичних даних щодо кримінальних правопорушень, вчинених по відношенню до журналістів в різний спосіб та кваліфікованих за різними статтями Кримінального кодексу України, а також їх кримінально-правового та кримінологічного аналізу вбачається, що кримінальні правопорушення даної категорії хоча й являють суспільну небезпеку для національної безпеки держави та інформаційної сфери, та мають здатність суттєво впливати на суспільну думку, проте становлять незначний відсоток, в порівнянні із загальною кількістю кримінальних правопорушень у певному році: у 2021 р. обліковано – 321 443 кримінальних правопорушення, у 2022 р. – 362 636 кримінальних правопорушень, 2023 р. – 475 595 [9; 10; 11]. В той же час, в умовах воєнного стану кримінально-правовий захист журналістів набуває уваги як з боку самих представників медіа, так й суспільства та держави в цілому.

Висновки. Проаналізувавши чинне законодавство України в сфері професійної діяльності журналістів, статистику вчинених кримінальних правопорушень щодо перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, можна дійти висновків про те, що в сучасних умовах воєнного стану в Україні увага до гарантій професійної діяльності журналістів є високою та вкрай актуальною. Держава на законодавчому рівні чітко регламентує основні засади діяльності журналістів в Україні, їх права та обов'язки, порядок акредитації, а також встановлює юридичну відповідальність, в тому числі кримінальну, за порушення прав та свобод журналістів, перешкоджання їх професійній діяльності, переслідування журналіста у зв'язку з його професійною діяльністю, здійснення цензури тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Хорватова О.О. Современное понятие и значение принципов международного права в связи с военно-политической ситуацией в Украине. *Правничий часопис Європейського університету*. 2015. № 1. С. 24–31.
3. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану» № 2190-IX від 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2190-20#Text> (дата звернення: 17.01.2024).
4. 2023 PRESS FREEDOM INDEX. Reporters Without Borders. URL: <https://rsf.org/fr/classement> (дата звернення: 17.01.2023).
5. Женевська Конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 17.01.2023).
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року (Протокол ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI від 18.08.89 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#top (дата звернення: 17.01.2024).
7. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 року // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.

9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. Офіс Генерального прокурора України. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.01.2024 р.).
10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. Офіс Генерального прокурора України. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.01.2024 р.).
11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора України. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.01.2024 р.).
12. Закон України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 2 жовтня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 48, ст. 650.
13. Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» № 540/97-ВР від 23 вересня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 50, ст. 302.
14. Закон України «Про медіа» № 2849-ІХ від 13 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 19.01.2024).
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51> (дата звернення: 19.01.2024).
16. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» № 421-VIII від 14 травня 2015 року // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 29, ст. 264.
17. Дячук К. 75 медійників загинули з початку російсько-української війни в період із 2014 до 2023 року. Інститут масової інформації. Інфографіка. URL: <https://imi.org.ua/news/75-medijnykiv-zagynuly-z-pochatku-rosijsko-ukrayinskoj-vijny-u-period-z-2014-po-2023-roky-imi-i56614> (дата звернення: 19.01.2024).
18. Список загиблих журналістів. Інститут масової інформації. Інфографіка. URL: <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagyblyh-zhurnalistiv-i45958> (дата звернення: 19.01.2024).
19. Національна спілка журналістів України. УкрІнформ. Інфографіка 03.05.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3704123-vid-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-v-ukraini-zaginuli-57-zurnalistiv.html> (дата звернення: 19.01.2024).